

ORTA KARADENİZ GELENEKSEL KONUTLARINDA KAPI TOKMAKLARI: ZİLE ÖRNEĞİ

Uğur DEMİRBAĞ*

Öz

Sivil mimarinin önemli yapı tiplerinden birini geleneksel konutlar oluşturmaktadır. Konutların giriş kapılarında yer alan kapı tokmakları konutların önemli yapı elemanlarını oluşturmaktadır. Osmanlı döneminde dini ve sivil yapılarda görülmekle birlikte maden sanatı açısından da önemli bir özelliğe sahiptir. Kapı halkası, tokmağı ve kulpu toplumun yaşam biçimine ve ihtiyacına göre çeşitlilik göstermekle birlikte günümüzde kapı zili yerine kullanılmaktadır. Kapı tokmakları çeşitli malzemelerden ve yapım tekniklerinden yapılır. Zile, Orta Karadeniz Bölümü'nün Tokat kentinin ilçelerinden biridir. Zile ilçe merkezi geleneksel konutlar açısından zengin bir yerdir. Bu konutların giriş kapılarında kapı halkası, tokmağı ve kulplarına rastlanılmaktadır. Geleneksel konutların kapı halkası, tokmağı ve kulpu demir ve bronz malzemeden olup dövme ve döküm tekniğinden yapılmıştır. Kapı tokmaklarının çoğu günümüze gelmemiştir. Yapılan çalışmada altı kapı halkası, on sekiz kapı tokmağı, on iki kapı kulpu ve beş zerze üzerinde inceleme yapılmıştır. Bu çalışmayla birlikte Zile'deki geleneksel konutların kapılarında yer alan kapı tokmaklarının çevre kentlerde yer alan kapı tokmakları içerisinde yeri ortaya çıkarılmıştır. Yapılan analizler sonucunda Zile ilçe merkezinde bulunan geleneksel konutların kapı halkaları malzeme ve yapım tekniği açısından Çorum'daki geleneksel konutların kapı halkalarına benzemektedir. İlçedeki kapı tokmakları malzeme ve yapım tekniği yönünden Bartın kapı tokmaklarına benzemektedir.

Anahtar Kelimeler: Zile, Kapı Halkası, Kapı tokmağı, Kapı kulpu, Zerze.

Door Knobles in Traditional Residences in the Central Black Sea: The Example of Zile

Abstract

One of the important building types of civil architecture is traditional residences. Door knockers located at the entrance doors of the houses constitute the important building elements of the houses. Although it is seen in religious and civil buildings in the Ottoman period, it also has an important feature in terms of metal art. Although the door ring, knocker and handle vary according to the lifestyle and needs of the society, today they are used instead of the doorbell. Doorknobs are made from a variety of materials and construction techniques. Zile is one of the districts of the city of Tokat in the Central Black Sea Region. Zile district center is a rich place in terms of traditional houses. Door rings, knockers and handles are found on the entrance doors of these houses. Door rings, knockers and handles of traditional houses are made of iron and bronze materials and made of forging and casting technique. Most of the doorknobs have not survived. In the study, six door rings, eighteen doorknobs, twelve door handles and five grains were examined. With this study, the place of the door knockers on the doors of the traditional houses in Zile among the door knockers in the surrounding cities was revealed. As a result of the analyzes made, the door rings of the traditional houses in the Zile district center are similar to the door rings of the traditional houses in Çorum in terms of materials and construction techniques. Door knockers in the district are similar to Bartın door knockers in terms of materials and construction techniques.

Keywords: Zile, Door Circle, Door knob, Door handle, Zerze.

1. Giriş

Maden sanatımızın önemli yapı elemanlarından biri kapı tokmaklarıdır. Osmanlı döneminde önemli bir sanat ürünü olarak zirveye ulaşması 15.yy'a tarihlendirilmektedir (Alav, 2014). Kapı tokmakları özellikle cami ve medrese gibi dini yapılarda ve konut gibi sivil yapılarda önemli bir işlevsel özelliğe sahiptir. Tokat'ın kültürel miras yönünden önemli bir konumda olan Zile ilçesinde farklı yapı

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü, ugurdemirbag@karatekin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8471-7348>

tipleri yer almaktadır. Zile ilçe merkezi sivil yapı tipinin bir grubu olan geleneksel konutlar açısından oldukça zengin bir kenttir. Kent merkezinde geleneksel konutlar genellikle geleneksel kent dokusunun olduğu yerde yoğunlaşmıştır.

Zile ilçe merkezindeki geleneksel konutların kapı halkaları 2007 yılında M. Ufuk Mistepe'nin Zile'nin Kapı Tokmakları ve Kapı Halkaları (Şakşaklar) adlı başlıkta yüzeysel olarak çalışıldığı görülmüştür. Kapı halkaları bölümünde söz edildiği gibi M. Ufuk Mistepe'nin çalışmasında kapı tokmaklarının mahalle konumları, numaraları, mimari oran ve boyutlarının ele alınmadığı, daha çok bezeme üzerinden gidildiği görülmüştür. Bununla birlikte Mutlu Özgen'in Geleneksel Tokat Evlerinde Kapı Tokmakları adlı çalışmada Tokat merkezin ele alındığı görüldüğü, ilçelerle ilgili herhangi bir bulguya rastlanılmamıştır. Araştırmada Zile ilçe merkezindeki geleneksel konutların kapı kulpları ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. M. Ufuk Mistepe'nin çalışmasında kapı kulpları ile ilgili herhangi bir veriye rastlanılmamıştır. Yapılan bu çalışmayla konunun ilk ve tek özgün bir şekilde olması bilimsel alana katkı sunması açısından son derece önemlidir. Taramada Zile ilçe merkezindeki geleneksel konutların zerbeleri ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışmada zerbelerin konum, mimari, malzeme ve yapım tekniklerinin ayrıntılı bir şekilde ele alınması ortaya çıkarılması açısından bilimsel alana katkısı bakımından önemlidir.

Çalışmada Zile ilçe merkezinde yer alan geleneksel konutların kapılarında bulunan kapı halkası, kapı tokmağı, kapı kulpu ve zerbeler üzerinde bir monografi çalışması yapılmıştır. İncelenen kapı tokmakları geleneksel konut ile hemen hemen aynı tarihlerde yapılmış olup 19.yy'a tarihlendirilmektedir. Araştırma sadece ilçe merkezinde bulunan eserlerle sınırlandırılmıştır. Bu çalışmayla kapı halkalarının, tokmaklarının, kulplarının ve zerbelerin bir tipolojisi ortaya çıkarılmıştır. Yapılan analizlerde kapı tokmaklarının boyu, eni, yapı malzemesi ve yapım tekniğine göre kategorilere ayrılmıştır. Kapı tokmakları genellikle demir ve bronz malzemeden yapılmış olup dövme ve döküm tekniği ile işlenmiştir. Bununla birlikte günümüzde kapı tokmaklarının çoğu çalınmıştır. Kapı tokmaklarının ölçülerini, yapı malzemesini ve yapım tekniklerini ayrıntılı olarak inceleyip çevre bölgelerde yer alan kapı tokmaklarla bir karşılaştırmalı değerlendirmesini yapmaktır. Geleneksel konutların kapı tokmaklarının incelemesi yapılırken öncelikle saha araştırması yapılmıştır. Bu araştırmada günümüze kadar gelmiş olan tarihsel olarak orijinal kapı tokmaklarının fotoğrafları çekilmiştir. Bununla birlikte kaynak araştırması ve gerekli kurum ve kuruluşların arşivlerinden yararlanılmıştır.

2. Bulgular

2.1. Zile'de Geleneksel Konutların Mimarisine Genel Bir Bakış

Tokat'a bağlı ilçelerden biri olan Zile tarihsel süreç olarak uzun bir geçmişi vardır. İlk kuruluş yerinin yerleşim merkezinin ortasında yükselen Kale tepe olduğu görüşü hakimdir. Antik Çağ'da "Zelitis" adıyla bilinen Zile ovası ve çevresi, beş bin yıldan bu yana on dört uygarlığa sahne olmuştur. Hitit yerleşim merkezlerinden biri olan ve "Anziliya", "Zilâ" veya "Zelâ" adlarıyla bilinen eski sit alanının bugünkü kalede olduğu kesindir (Özçağlar, 1995). Zile Kalesi; Hitit, Frig, Pers, Pontus, Bizans ve Türkler zamanında üst üste iskân edilmiştir. 1397 yılında Yıldırım Beyazıt tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bu dönemden sonra evler zamanla kale eteklerinde ve ovada yer almışlardır. Cumhuriyet döneminde Zile güney, batı ve kuzeydoğu yönlerinde gelişme göstermiştir.

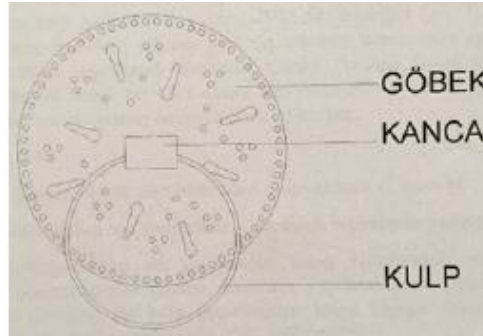
Zile geleneksel kent dokusu eski ve yeni olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Geleneksel yapıların bulunduğu eski kentin dokusunu Selçuklu, Osmanlı, Beylikler ve Cumhuriyet dönemlerine ait anıtsal yapıları kapsamaktadır. Eski kentsel dokuyu Alacamescitbala, Alacamescitzir, Alikadı, Camikebir, Cedit, Dutlupınar, Hacı Mehmet, Kahya, Kislik, Minare-i Kebir, Sakiler, Şeyhkolü, Molla Yahya, Orta ve Zincirliülya mahalleleri oluşturur. Yeni kentsel doku ise batı yönünde kendini göstermektedir. Yunus

Emre, Şeyhali, Bahçelievler, Dinçerler, Nakkaş, Minare-i Sağır, Zincirliüfla mahalleleri yeni kentsel dokuyu oluşturmaktadır (Demirbağ, 2018).

Zile ilçe merkezinde geleneksel konutlar genellikle iki ve üç katlı olarak yapılmaktadır. Konutlar genel olarak duvarlarla çevrili bir avlu veya bahçe içindedir. Duvarları ahşap ve kerpiçten geçmeli olarak yapılmıştır. Ancak özellikle ana cadde ve sokaklara bakan evler bitişik nizamda yapılmış olup bahçeleri arka taraftadır. Eski evlerde genelde taşlık, sedir ve kışlık bölme bulunurdu. Evlerin kapılarında tokmaklar veya şakşaklar bulunurdu. Tokmak veya şakşak çalınca ev sahibi aşağı inmeden kapıya bağladığı ipi yukarıdan çekerek açardı. Kapılara anahtardan başka çit yaptırılır, anahtarlarla kilitlenmeyen durumlarda kapı çit ile açılırdı.

2.2. Kapı Halkaları

Kapı halkası en eski tip olarak bilinmektedir. Kapı halkaları, kapı çekeceği olarak da isimlendirilmektedir (Koçer, 2016). Tarihsel gelişim süreç içerisinde kapı halkalarından M.Ö. 9. yüzyılda daha sonra Roma döneminde kapı halkalarından söz edilmiştir (Kaya, 2010). Kırgızistan Abakan'da yer alan bir tokmak M.Ö. 1.000'e tarihlendirilmektedir (Esin, 2004). Geleneksel konutların kapılarında bulunan kapı halkaları göbek, kanca ve kulptan oluşmaktadır (Koçer, 218). Ayrıca kapı halkaları daha az ses çıkardıkları için günün erken saatlerinde, evde hasta olduğunda ve insanları rahatsız etmemek amacıyla tokmakların yerine de kullanılmıştır. (Şekil 1). Dış giriş kapılarının yanı sıra, iç mekan oda kapıları ve dolaplarında genellikle halka kullanılmıştır (Alav, 2014). Mustafa Denктаş kapı halkalarını geometrik, bitkisel ve figürsel olmak üzere üç grupta ele almıştır (Denктаş, 2005).

Şekil 1. Kapı halkaları çizimi

Kaynak: (Koçer, 2016)

2.3. Zile'deki Kapı Halkaları

Zile'deki geleneksel konutların kapılarında genellikle kapı halkaları yer almaktadır. Bu geleneksel konutların üzerinde yer alan altı adet kapı halkası üzerinde inceleme yapılmıştır. Geleneksel konutları kapı halkaları genellikle 19.yy'a tarihlendirilmektedir. Halkaların çapları genellikle 6 – 8 cm'dir. Kalınlıkları ise 7 – 8 mm'dir. Kapı halkaları ayna ve kancadan oluşmaktadır. Bu halkaların dördü küçük, ikisi ise büyük tarzda yapılmıştır. Aynaları farklı geometrik şekiller göstermektedir. Aynalar genellikle daire biçiminde yapılmıştır. Bununla birlikte kenarları dilimli ve araları delikli olan aynalar da bulunmaktadır. Kapı halkaları döküm ve dövme tekniğiyle yapılmıştır (Şekil 2).

1.a

1.b

1.c

1.d

1.e

1.f

Şekil 2. Kapı halkalarının görünüşleri

2.4. Kapı Tokmakları

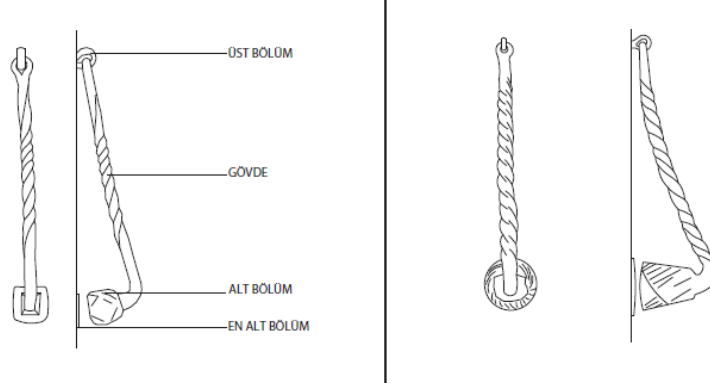
Kapı tokmakları daha çok konut yapılarında karşımıza çıkmaktadır. Konutların kapılarında günümüzde kapı zili olarak kullanılmıştır. Konutların kapılarında kullanımları itibari ile değişiklikler göstermektedir. Bunların bir kısmı el bir kısmı da figür şeklinde yapılmıştır. Porselen, tunç ve pirinç gibi değişik malzemelerden yapılmıştır (Sarıca, 2019; Akkurt, 1999). Kapı tokmakları ve halkalarının ses çıkarmalarının yanı sıra devrin sanat görüşünü de yansıtmaktadır (Taner, 1979). Zengin kişilerin konutlarının kapı tokmakları kalın, süslü ve pirinç malzemesinden yapılmıştır. Durumu müsait olmayan kişilerin ise kapı tokmakları ince basit demir malzemesinden yapılmış olup halka şeklindedir (Birdevim, 2008). Halka şeklinde olanlar genellikle konutlarda yılan şeklinde olanlar kalelerde, “ya fettah” ya da “ya hafız” yazılılar cami ve türbelerde görülmektedir (Şapolyo, 1970).

Kapı tokmakları haber verme özelliği de göstermektedir. Tokmaklara bağlanmış ip ve bezler bağlanma biçimlerine göre çeşitli anlamlar taşımaktadırlar. Bir tokmaktan diğerine bağlanan ip aşağıya doğru sarkıyorsa o evde yaşayan kimsenin evde olduğunu, iki kapı kanadında halka ya da tokmaklar bir kurdele ile birbirine bağlanmışsa o evde kimsenin olmadığı anlamına gelmektedir (Çakıl, 2005).

Tarihsel süreç boyunca kapı tokmaklarının en erken M.Ö. 9. yüzyılda söz edildiği bilinmektedir (Kaya, 2010). Anadolu’da en eski kapı tokmağının 13.yy başındaki Cizre Ulu Camisindeki tunç malzemesinden yapılmış kapı tokmağıdır. Tokmak iki arslan başı ve bir ejder kompozisyonundan oluşmaktadır. Kapı üzerindeki tokmalardan birisi çalınarak Kopenhag David Koleksiyonuna satıldığı belirtilmektedir (Koçer, 2016). Tokmak yerinden çıkarılırken iki ejder arasındaki aslan başı kırılmış ve kapı üzerinde kalmıştır. Ejder figürlü diğer kapı tokmağı kırılan aslan başı ile birlikte Türk ve İslam Eserleri Müzesine verilmiştir. (Erginsoy, 1978). Anadolu Selçuklu Döneminde de madeni eserler olarak

kabartmalarla süslü tunç eserler bulunmaktadır (İskenderoğlu, 2009). 15. Yüzyılda Osmanlı dönemi ile birlikte kapı halkaları, tokmakları ve kulpları yaygınlaşmış olup bir sanat dalı haline gelmiştir (Kaya, 2010).

Kapı tokmaklarının asıl özelliği kapıya vurulmak amacıyla ses çıkarmaktır. Kapı halkalarının görevi ise kapı kanatlarını çekip kapatmaktır (Arseven, 1947). Geleneksel konutların kapılarında yer alan tokmaklar üst bölüm, gövde ve alt bölümden oluşmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. Kapı tokmağı

Kaynak: (Kaya, 2010)

Kapı tokmaklarına “kanca” ve “ayna” ismi de verilmektedir (Çal, 2008). Kapı tokmakları genellikle geometrik, bitkisel ve figürel bezeme olarak karşımıza çıkmaktadır (tasarım). Eskiden kapıya gelen kişi erkek ise kapı tokmağı ile kapıyı, kadın ise şakşakıyı çaldığı belirtilmektedir (Atalar, 2008).

2.5. Zile’deki Kapı Tokmakları

Kentte kapı tokmakları çeşitlilik gösterse de sayı olarak oldukça azdır. Kapı tokmaklarının çoğu günümüze gelmemiştir. Günümüze gelen kapı tokmaklarının bir kısmı da zarar görmüştür. Zile’deki kapı tokmaklarının şekil, yapı malzemesi ve yapım tekniği yönünden bir tipolojisi yapılmıştır. Bu tipolojide geometrik biçimli kapı tokmakları içerisinde bir gruplandırma ortaya çıkarılmıştır.

2.5.1. Geometrik Biçimli Kapı Tokmakları

Geometrik biçimli kapı tokmakları kendi içerisinde farklılıklar göstermektedir. Bu gruptaki kapı tokmakları Koç başlı şeklinde düşey kapı tokmakları, L şeklinde yatay kapı tokmakları, C şeklinde kapı tokmakları ve S şekilli geometrik kapı tokmaklarıdır.

2.5.1.1. Koç Başlı Kapı Tokmakları

İlçede üç geleneksel konutun kapısında koç başlı kapı tokmaklarına rastlanılmıştır (Şekil 4). Konutların koç başlı kapı tokmakları genellikle 19.yy’a tarihlendirilmektedir. Bu kapı tokmaklarının çapı 9 – 20 cm arasında değişmektedir. Kalınlıkları ise 7 – 8 mm arasında değişiklik göstermektedir. Tokmaklar kanca ve dışa çıkıntı yapmış parçadan oluşmaktadır. Bu tokmaklar uçları kıvrımlı bir biçimde yapılarak volüt şeklinde uygulanmıştır. Kenarları birer kancaya tutturulmuştur. Kapı tokmakları bronz malzemeden yapılmıştır. Bu tokmak biçimi Anadolu’nun hemen hemen her yerinde görülmektedir (Kartal, 1986).

2.a

2.b

2.c

Şekil 4. Koç başlı kapı tokmaklarının görünüüşleri

2.5.1.2. L Şekilli Kapı Tokmakları

Kentte beş geleneksel konutun kapısında L şekilli kapı tokmaklarına rastlanılmıştır. Geleneksel konutları L şekilli kapı tokmakları 19.yy'a tarihlendirilmektedir. Bu kapı tokmaklarının çapı 20 – 4 cm arasında değişmektedir. Kalınlıkları ise 7 – 8 mm arasında değişiklik göstermektedir. Kapı tokmakları bronz malzemedendir yapılmıştır. Kapı üzerinde tokmaklar kanca yardımıyla kapıya tutturulmuştur. Alt kısımda yer alan bir çıkıntı ile ses çıkarılmaktadır (Şekil 5). Tokmaklar dövme ve döküm tekniği ile yapılmıştır.

3.a

3.b

3.c

Şekil 5. *L* şekilli kapı tokmaklarının görünüşleri

2.5.1.3. *C* Şekilli Kapı Tokmakları

Şehirde altı geleneksel konutun kapısında C şekilli kapı tokmakları yer almaktadır (Şekil 6). Bu tokmakların üzerinde 1970 tarihi yazmaktadır. C şekilli kapı tokmaklarının çapı 20 – 10 cm arasında değişmektedir. Kalınlıkları ise 6 – 8 mm arasında değişiklik göstermektedir. Tokmakların üst kısımları volütlüdür. Alt ortada ise üç yiv bulunmaktadır. Üst ve alt aynalar dilimli bir şekilde yapılmıştır. Kapı tokmakları demir ve bronz malzemedен yapılmıştır. Kapı üzerinde tokmaklar kanca yardımıyla kapıya tutturulmuştur. Tokmaklar dövme ve döküm tekniği ile yapılmıştır.

4.a

4.b

4.c

4.d

4.e

4.f

Şekil 6. *C* şekilli kapı tokmaklarının görünüşleri

2.5.1.4. *S* Şekilli Kapı Tokmakları

Yapılan çalışmada Zile’de dört geleneksel konutun kapısında kıvrımlı S şekilli kapı tokmaklarına rastlanmıştır. Konutların S şekilli kapı tokmakları genellikle 19.yy’a tarihlendirilmektedir. Bu kapı tokmaklarının çapı 5 - 29 cm arasında değişmektedir. Kalınlıkları ise 5 - 6 mm arasında değişiklik göstermektedir. Bu kıvrımlı kapı tokmakları demir ve bronz malzemedен yapılmış olup döküm ve dövme tekniğinde yapılmıştır (Şekil 7).

5.a

5.b

5.c

5.d

Şekil 7. S şekilli kapı tokmaklarının görünümleri

2.5.2. Kapı Kulpları

Kapı kulpunun iki ucu kapıya bağlanmıştır. Kulplar kapıyı itmeyi ve çekmeyi sağlamaktadır. Dini ve sivil yapılarda pirinç, demir ve tunçtan yapılmış kapı kulpları bulunmaktadır. Zile ilçe merkezinde 16 geleneksel konutun kapı kulpu incelenmiştir. İncelenen kapı kulpları 19.yy'a tarihlendirilmektedir. Kapı kulplarının çapı 2 – 20 cm arasında değişmektedir. Kalınlıkları ise 4 - 5 mm arasında değişiklik göstermektedir. Konutların kulplarında kullanılan malzeme değişiklikler göstermektedir (Şekil 8). Kulplar genellikle dövme tekniğinden yapılmıştır.

6.a

6.b

6.c

6.d

6.e

6.f

6.g

6.h

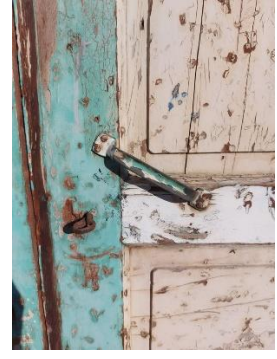
6.1

6.i

6.j

6.k

Şekil 8. Kapı kulplarının görüntüleri

2.5.3. Zerzeler

Zile'de geleneksel konutların kapılarında yer alan zerzelere az rastlanılmaktadır. Bu zerzelerin çoğu günümüzde çalınmış ve kaybolmuştur. Boyları genellikle 15 – 25 cm arasında değişiklikler göstermektedir. Kalınlıkları ise 4 - 5 mm arasında değişiklik göstermektedir. Zerzeler bronz ve demir malzemeden yapılmıştır. Üzerinde herhangi bir bitkisel bezeme bulunmamaktadır (Şekil 9).

7.a

7.b

7.c

7.d

7.e

Şekil 9. Zerzelerin görünüüşleri

Kapı Halkaları, Tokmakları ve Kulplarının Listesi

Zile ilçe merkezinde kapı halkaları genellikle bezemesiz bir form göstermiştir. Kapı halkalarının listesi Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Kapı halkalarının listesi

Fotoğraf No	Yapı Adı	Yapım Yılı	Tescil Durumu	Adres	Boy	Eni	Malzeme
1.a	Tescilsiz konut	19.yy	-	İpek Sokağı	8 cm	6 cm	Bronz
1.b	Tescilsiz konut	19.yy	-	Minare-i Kebir Mahallesi, İshakpaşa Caddesi	8 cm	8 cm	Demir
1.c	Tescilsiz konut	19.yy	-	Minare-i Kebir Mahallesi	6 cm	6 cm	Demir
1.d	Tescilsiz konut	19.yy	-	Atalar Caddesi, Bağ Sokağı	8 cm	8 cm	Bronz
1.e	Tescilsiz konut	19.yy	-	Amasya Caddesi, Hacı Tahir Efendi Sokağı	6 cm	9 cm	Demir
1.f	Tescilsiz konut	19.yy	-	Amasya Caddesi, Hacı Tahir Efendi Sokağı	9 cm	7 cm	Bronz

Kapı Tokmakları Listesi

Kent merkezinde koç başlı kapı tokmaklarına daha az rastlanılmıştır. C şekilli kapı tokmaklarının listesi Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Koç başlı kapı tokmaklarının listesi

Fotoğraf No	Yapı Adı	Yapım Yılı	Tescil Durumu	Adres	Boy	Eni	Malzeme
2.a	Tescilli konut	19.yy	Tescilli	Amasya Caddesi	9 cm	20 cm	Bronz
2.b	Tescilsiz konut	19.yy	-	Hacı Tahir Efendi Sokağı	9 cm	13 cm	Bronz

2.c	Tescilsiz konut	19.yy	-	Hacı Tahir Efendi Sokağı	9 cm	17 cm	Bronz
-----	-----------------	-------	---	--------------------------	------	-------	-------

L şekilli kapı tokmaklarının birçoğu çalınmış olup günümüze gelmemiştir. L şekilli kapı tokmaklarının listesi Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. L şekilli kapı tokmaklarının listesi

Fotoğraf No	Yapı Adı	Yapım Yılı	Tescil Durumu	Adres	Boy	Eni	Malzeme
3.a	Tescilsiz konut	19.yy	-	Amasya Caddesi	9 cm	7 cm	Bronz
3.b	Tescilsiz konut	19.yy	-	Orta Mahalle	13 cm	4 cm	Bronz
3.c	Tescilsiz konut	19.yy	-	Minare-i Sağır Mahallesi, Trabu Sokağı	17 cm	4 cm	Bronz
3.d	Tescilsiz konut	19.yy	-	Karamüftü Sokağı	27 cm	7 cm	Bronz
3.e	Tescilsiz konut	19.yy	-	Hacı Mehmet Sokağı	20 cm	5 cm	Bronz

İlçe merkezinde C şekilli kapı tokmaklarının mimari olarak oranları birbirine yakınlık göstermektedir. C şekilli kapı tokmaklarının listesi Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. C şekilli kapı tokmaklarının listesi

Fotoğraf No	Yapı Adı	Yapım Yılı	Tescil Durumu	Adres	Boy	Eni	Malzeme
4.a	Tescilsiz konut	19.yy	-	Kabutlu Sokağı, Orta Mahalle	20 cm	10 cm	Bronz
4.b	Tescilsiz konut	19.yy	-	Alacamescizir Mahallesi, Necmi Muammer Caddesi	20 cm	10 cm	Bronz
4.c	Tescilsiz konut	19.yy	-	Alacamescizir Mahallesi, Kör Hüseyin Caddesi	18 cm	12 cm	Demir
4.d	Tescilsiz konut	19.yy	-	Amasya Caddesi, Orta Mahalle	20 cm	10 cm	Demir
4.e	Tescilsiz konut	19.yy	-	Minare-i Kebir Mahallesi, İshakpaşa Caddesi	18 cm	12 cm	Bronz
4.f	Tescilsiz konut	19.yy	-	Mehmet Musevit Sokağı	11 cm	11 cm	Bronz

S şekilli kapı tokmaklarına daha az rastlanılmıştır. S şekilli kapı tokmaklarının listesi Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. S şekilli kapı tokmaklarının listesi

Fotoğraf No	Yapı Adı	Yapım Yılı	Tescil Durumu	Adres	Boy	Eni	Malzeme
5.a	Tescilsiz konut	19.yy	-	Atalar Caddesi, Alacamescizir Mahallesi	23 cm	6 cm	Demir

5.b	Tescilsiz konut	19.yy	-	Amasya Caddesi, Hacı Tahir Efendi Sokağı	22 cm	5 cm	Demir
5.c	Tescilsiz konut	19.yy	-	Amasya Caddesi, Hacı Tahir Efendi Sokağı	29 cm	7 cm	Demir
5.d	Tescilsiz konut	19.yy	-	Amasya Caddesi, Hacı Tahir Efendi Sokağı	20 cm	5 cm	Demir

İlçe merkezinde geleneksel konutların kapılarında yoğun olarak kapı kulplarına rastlanılmıştır. Kapı kulplarının listesi Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Kapı kulplarının listesi

Fotoğraf No	Yapı Adı	Yapım Yılı	Tescil Durumu	Adres	Boy	Eni	Malzeme
6.a	Tescilsiz konut	19.yy	-	Alacamescitzir Mahallesi, Muammer Caddesi	20 cm	6 cm	Demir
6.b	Tescilsiz konut	19.yy	-	Alacamescitzir Mahallesi, Muammer Caddesi	15 cm	6 cm	Bronz
6.c	Tescilsiz konut	19.yy	-	Alacamescitzir Mahallesi, Muammer Caddesi	20 cm	6 cm	Bronz
6.d	Tescilsiz konut	19.yy	-	Alacamescitzir Mahallesi, Muammer Caddesi	20 cm	6 cm	Bronz
6.e	Tescilsiz konut	19.yy	-	Alacamescitzir Mahallesi, Muammer Caddesi	13 cm	2 cm	Demir
6.f	Tescilsiz konut	19.yy	-	Amasya Caddesi, Orta Mahalle	20 cm	10 cm	Bronz
6.g	Tescilsiz konut	19.yy	-	Amasya Caddesi, Orta Mahalle	16 cm	3 cm	Bronz
6.h	Tescilsiz konut	19.yy	-	Minare-i Sağır Mahallesi, Trabı Sokağı	12 cm	2 cm	Bronz
6.ı	Tescilsiz konut	19.yy	-	Şair Talibi Caddesi	17 cm	3 cm	Bronz
6.i	Tescilsiz konut	19.yy	-	Atalar Caddesi, Bağ Sokağı	17 cm	3 cm	Bronz
6.j	Tescilsiz konut	19.yy	-	Binbaşıoğlu Nurdan Sokağı	16 cm	2 cm	Bronz
6.k	Tescilsiz konut	19.yy	-	Şair Nemti Sokağı	16 cm	2 cm	Bronz

İlçeye özđü kapılarda zerzelere rastlanılmıştır. Zerzelerin listeleri Tablo 7’de verilmiştir.

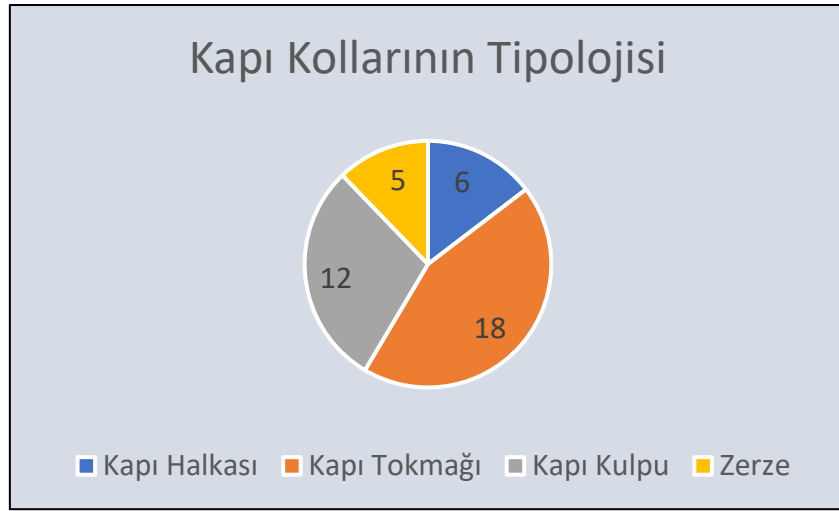
Tablo 7. Zerzelerin listesi

Fotoğraf No	Yapı Adı	Yapım Yılı	Tescil Durumu	Adres	Boy	Eni	Malzeme
7.a	Tescilsiz konut	19.yy	-	Alacamescitzir Mahallesi, Kır Hüseyin Caddesi	23 cm	3 cm	Demir

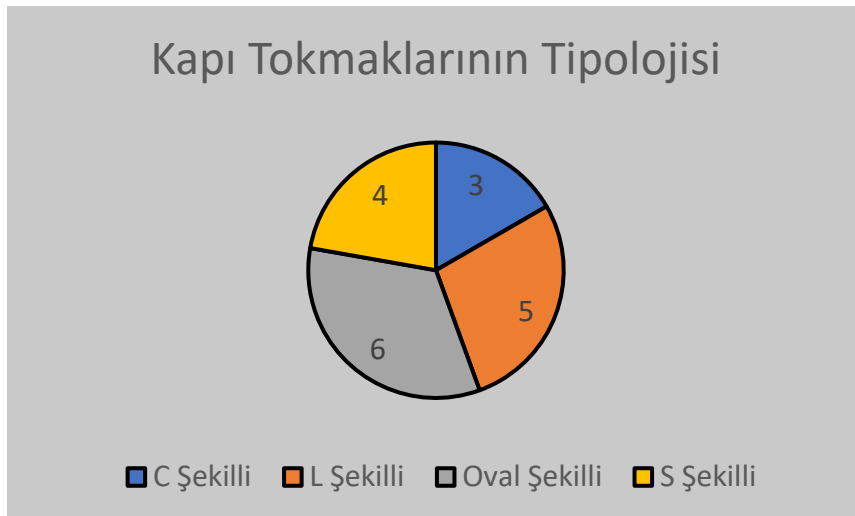
7.b	Tescilsiz konut	19.yy	-	Alacamescitzir Mahallesi	25 cm	3 cm	Demir
7.c	Tescilsiz konut	19.yy	-	Amasya Caddesi, Orta Mahalle	20 cm	4 cm	Demir
7.d	Tescilsiz konut	19.yy	-	Atalar Caddesi, Bağ Sokağı	19 cm	4 cm	Bronz
7.e	Tescilsiz konut	19.yy	-	Alikadı Mahallesi, Öztürk Sokağı	16 cm	3 cm	Bronz

3. Deęerlendirme

Zile kent merkezinde çalışma yaptığımız geleneksel konutların altında kapı halkası, on sekizinde kapı tokmağı, on ikisinde kapı kulpu ve beşinde zerzenin tipolojisi Grafik 1’de yer almaktadır. Çalışmamızın özet ve giriş bölümünde de söz edildiği gibi çevre kentlerle bir karşılaştırması yapılmıştır. Kapı tokmaklarının tipolojisine baktığımız zaman üçü Koç başlı şekilli, beşi L şekilli, altısı C şekilli ve dördü ise S şekilli kapı tokmağının tipolojisi Grafik 2’de yer almaktadır. Yaptığımız incelemeler doğrultusunda kapı tokmaklarının birkısmı çalınmış ve zarar görmüştür. Kapı tokmakları bronz ve demir malzemeden olup dövme ve döküm tekniğinden yapılmıştır.

Grafik 1. Kapı kollarının tipolojisi

Grafik 2. Kapı tokmaklarının tipolojisi

Zile'deki geleneksel konutların kapılarında yer alan kapı halkalarının çevre bölgelerle benzerlikleri ve farklılıkları bulunmaktadır. İlçedeki kapı halkalarının bazılarının bezemesiz olması (Şekil 10), Çorum'daki geleneksel konutların kapılarında bulunan kapı halkalarına benzemektedir (Şekil 11). Bununla birlikte kentte yer alan aynalık kısmındaki dairesel şekilde geometrik bezemeli kapı halkaları (Şekil 12), Kastamonu'daki kapı halkalarının aynalıklarından farklılık göstermektedir (Şekil 13).

Şekil 10 - 11. Zile'deki kapı halkası ile Çorum'daki kapı halkası

Kaynak: (Kaya, 2010)

Şekil 12 - 13. Zile'de kapı halkası ile Kastamonu'daki kapı halkası

Kaynak: (Kaya, 2010)

Zile'deki geleneksel konutların kapılarında görülen koç başlı kapı tokmakları (Şekil 14-15), Tokat'taki hayvancılıkla uğraşanların yaptıkları koç başlı kapı tokmaklarına benzemektedir (Özgen, 2018).

Şekil 14 - 15. Zile'deki koç başlı şeklindeki kapı tokmağı ile Tokat'taki koç başlı şeklindeki kapı tokmağı

Kaynak: (Özgen, 2018)

Zile'deki C şekilli kapı tokmakları (Şekil 16), Bartın ve Kastamonu'daki kapı tokmaklarına geometrik, malzeme ve yapım teknikleri olarak benzemektedir (Şekil 17-18-19). Benzer örneklere Mardin'deki kapı tokmaklarında da görülmektedir (Şekil 20). Benzer şekilde Zile'deki L şekilli kapı tokmakları malzeme ve teknik yönünden (Şekil 21), Bartın'daki L şekilli kapı tokmaklarına benzemektedir (Şekil 22).

Şekil 16 - 17. Zile'deki C şekilli kapı tokmağı ile Bartın'daki C şekilli kapı tokmağı

Kaynak: (Kaya, 2010)

Şekil 18-19. Kastamonu'daki C şekilli kapı tokmaklarının görüntüşleri

Kaynak: (Kaya, 2010)

Şekil 20. Mardin'deki C şekilli kapı tokmağının görüntüşü

Kaynak: (Ekinci, 2019)

Şekil 21 - 22. Zile'deki L şekilli kapı tokmağı ile Bartın'daki L şekilli kapı tokmağı

Kaynak: (Kaya, 2010)

Zile'deki S şekilli kapı tokmakları malzeme ve yapım tekniği yönünden (Şekil 23), Tokat merkez ilçede doktorlar tarafından yapılan konutların kapılarındaki S şekilli kapı tokmaklarına benzemektedir (Şekil 24). Zile'deki S şekilli kapı tokmakları malzeme ve yapım tekniği yönünden benzer şekilde yapılan Divriği'deki S şekilli kapı tokmaklarına benzemektedir. (Şekil 25 - 26).

Şekil 23 - 24. Zile'de S şekilli kapı tokmağı ile Tokat'taki S şeklindeki kapı tokmağı

Kaynak: (Özgen, 2018)

Şekil 25-26. Divriği'deki S şekilli kapı tokmaklarının görünüşleri

Kaynak: (Denktaş, 2005)

Zile ilçe merkezinde el şeklinde kapı tokmaklarına hiç rastlanılmamıştır. Bununla birlikte Kastamonu ve Çorum gibi çevre şehirlerde el şeklinde kapı tokmakları örnekleri görülmektedir (Şekil 27 - 28). El şeklindeki kapı tokmaklarına Malatya'da da rastlanılmaktadır (Şekil 29 - 30). İlçe merkezinde geleneksel konutların kapılarında bulunan kapı kulpları, kent merkezinde bulunan kapı kulpları uzun dikdörtgen şeklinde bronz ve demir malzemedan yapılmış olup dövme ve döküm tekniğiyle yapılmıştır (Şekil 31).

Şekil 27-28. Kastamonu ve Çorum 'daki el şeklinde görülen kapı tokmakları

Kaynak: (Kaya, 2010)

Şekil 29-30. Malatya 'daki el şeklinde görülen kapı tokmakları

Kaynak: (İskenderoğlu, 2009)

Şekil 31. Zile’de kapı kulpu görünüşü

4. Sonuç

Kentlerin oluşumunda en önemli etken geleneksel kent dokularıdır. Bu yerleşim yerlerinde genellikle sivil ve dini yapılar bir arada yer almaktadır. Bu gibi yerleşim yerlerinde organik sokak dokuları ve arnavut kaldırımları oldukça fazladır. Genellikle sokaklar ve caddeler dar bir biçimde yapılmıştır. Geleneksel konutlar, çeşitli toplumların yaşantısı hakkında kültürel açıdan önem eden önemli sivil yapı grubunu temsil etmektedir. Toplumların kültür ve mimari birikimi hakkında bilgiler sunmaktadır. Kapı halkaları, tokmakları, kulpları ve zerzeleri maden sanatı için önemli bulgulardır. Zile ilçe merkezi geleneksel konutlar açısından zengin bir kenttir. Kapı tokmakları konutların en önemli yapı elemanlarıdır. Bu geleneksel konutların kapı üzerlerinde kapı halkası, kapı tokmağı, kapı kulpu ve zerzeler bulunmaktadır. Kent merkezinde geleneksel konutların kapılarında yer alan kapı halkaları yönünden oldukça yoğunluk göstermektedir. Kapı tokmakları açısından ise pek çeşitlilik göstermese de kapı halkası ve kapı kulplarına göre daha az yer almaktadır. Kapı tokmakları mimari boyut olarak genellikle 4 – 20 cm arasında değişmekte olup, kalınlıkları ise 7 – 8 mm arasında değişmektedir. Bu kapı halkaları, tokmakları, kulpları ve zerzeleri demir ve bronz malzemeden yapılmış olup döküm ve dövme tekniği ile yapılmıştır. Kapı halkalarında, tokmaklarında, kulplarında ve zerzelerde genellikle bezeme bulunmamaktadır. Zile’deki kapı tokmaklarının çevre kentlerle farklılıkları ve benzerlikleri bulunmaktadır. Kent merkezindeki geleneksel konutların kapı halkaları malzeme ve yapım tekniği yönünden Çorum’daki geleneksel konutların kapı halkalarına benzemektedir. Bununla birlikte Kastamonu’daki kapı halkalarına geometrik açıdan farklılıklar göstermektedir. Zile’deki koç başlı kapı tokmakları Tokat’taki koç başlı kapı tokmaklarına benzemektedir. İlçedeki C şekilli kapı tokmakları malzeme ve yapım tekniği yönünden Bartın ve Kastamonu’daki C şekilli kapı tokmaklarına benzemektedir. Zile’deki L şekilli kapı tokmakları Bartın’daki L şekilli kapı tokmaklarına benzemektedir. İlçe merkezinde yer alan S şekilli kapı tokmakları Tokat merkezdeki S şekilli kapı tokmaklarıyla benzer özellikler göstermektedir. Zile’de el şeklinde kapı tokmakları bulunmamaktadır. Buna karşılık çevre kentlerde Kastamonu ve Çorum’daki geleneksel konutların kapılarında el şeklinde kapı tokmaklarına rastlanılmaktadır. Çalışmada ilçe merkezinde çeşitli kapı halkaları, kapı tokmakları, kapı kulpları ve zerzeleri üzerine bir çalışma yapılmıştır. Bu eserlerin mimari boyutları, yapı malzemeleri ve yapım teknikleri üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte çevre kentlerde bulunan kapı tokmakları ile bir karşılaştırması yapılmıştır. Yapılan çalışmanın geleneksel kent dokusu üzerindeki geleneksel konutların kapı tokmaklarının tipolojileri verilerek ortaya çıkarılışı kentin kültürel mirası açısından önem arz etmektedir. Günümüz dünyasında teknolojinin ilerlemesi ile birlikte yeni yapılan betonarme binalarda her ne kadar geleneksel kapı tokmakları fazla yapılmasa da sivil mimaride önemli bir yeri bulunmaktadır. Kapı tokmaklarının tarihsel olarak bir kimliği bulunmakta olup bunun yaşatılması gerekmektedir. Kültürel miras açısından önemli bir yeri olan kapı tokmaklarının halkın bu konuda bilinçlendirmesi yapılmalıdır. Özellikle bu yapı elemanlarının günümüzde de korunarak gelecek

nesillere aktarılması konusunda kentin tarihsel, kültürel ve sanatsal açısından tanıtılması bakımından oldukça önemlidir.

5. Kaynakça

- Akkurt, Ş. A. (1999). “Kültürümüzde kapı ve kapı tokmakları”. *Somuncu Baba Dergisi*, (XXII), 8–11.
- Arseven, C. E. (1947). “*Kapı halkası*”, “*Kapı tokmağı*”, *Sanat Ansiklopedisi, II*. Milli Eğitim Basımevi.
- Atalar, A. (2008). “Kapı tokmakları”. *Ayıntap Dergisi*, (12), 10-12.
- Ataoguz Çal, Ö. (2004). Kastamonu şehri kapı halkaları ve tokmakları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 12 (2), 485-504.
- Ataoguz Çal, Ö. (2008). “Ali Bey Adası (Ayvalık) kapı tokmakları”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 225-240.
- Birdevim, A. (2008). Anadolu’nun efsanevi kapı tokmakları. *El Sanatları Dergisi*, (6), 76–81.
- Çakıl, D. (2005). Çağlar boyu konuk habercisi: kapı tokmakları. *60 Yaşında Sinan Genim’e Armağan Makaleler* (267-274). Ege Yayınları.
- Çal, H. (1999). Osmanlı kapı halkaları ve kapı tokmakları. *Osmanlı 11 Kültür ve Sanat Yeni Türkiye Yayınları*, (11), 275-284.
- Demirbağ, U. (2018). “Zile’nin geleneksel kent dokusu ve evleri”. *Social Sciences Studies Journal*, 4 (14), 363-370.
- Denktaş, M. (2005). “Divriği’nin kapı tokmakları ve kapı halkaları”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 115-139.
- Doğanbaş, M. (1997). Amasya evleri ve kapı tokmakları. *Sanatsal Mozaik Dergisi*, (24), 38-44.
- Ekinci, E. (2019). *Geleneksel Mardin evlerinin kapı tokmakları ve halkaları* (Tez No. 585441). [Yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Erginsoy, Ü. (1978). *İslam Maden sanatının gelişimi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Esin, E. (2004). “*Ejder Takımın Simgeciliği ve Kötülükten Koruyan Maske*”, *Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*. Kabalcı Yayınevi.
- İskenderoğlu, L. (2009). Malatya evlerinin kapı tokmakları. *Sanat ve İnsan Dergisi Yayınları*, 1 (1), 47–60.
- Kartal, M. (1993). “Eski Kayseri’de kapı tokmakları”. *İlgi Dergisi*, (53), 25-27.
- Kaya, L. G. (2010). Geleneksel kapı halkaları ve tokmakları: Safranbolu. *ZKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (12), 341-369.
- Koçer, S. E. (2016). Kula evleri kapı tokmakları ve halkaları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16 (2), 211-226.
- Köşklü, Z. (2012). İtalya örnekleriyle aslan başlı kapı tokmakları. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (28), 119-133.
- Özçağlar, A. (1995). Zile’nin kuruluşu, gelişmesi ve bugünkü fonksiyonel özellikleri. *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (3), 219-241.
- Özgen, M. (2018). Geleneksel Tokat evlerinde kapı tokmakları. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11 (21), 87-104.

- Sarıca, A. (2019). Kırklareli yöresinde kullanılan kapı tokmakları. *Zfwt Dergisi*, 11 (3), 197-208.
- Şapolyo, E. (1970). Kapı tokmakları. *Önasya*, (56), 13-14.
- Taner, P. (1979). Kapı tokmakları. *Türkiyemiz*, (27), 7-10.